

[Aleš Vaupotič](http://web.archive.org/web/20040410210955/http://www.geocities.com/kino_log)

http://web.archive.org/web/20040410210955/http://www.geocities.com/kino_log

K vprašanju historičnega raziskovanja v umetnostnih vedah:

Michel Foucault in Mihail Mihailovič Bahtin [\[1\]](#)

Kako se historično raziskovanje vrača po poststrukturalistični krizi historicizmov? V tem besedilu bomo pokazali metodološke novosti, ki na nov način omogočajo raziskovanje historičnih podatkov. V centru naše pozornosti bo najpomembnejše teoretično delo Michela Foucaulta z naslovom Arheologija vednosti, ki sistematično eksplicira metodo. Poleg obravnave Foucaultove arheologije – gre pravzaprav za model analize zgodovinskega gradiva – bomo vzporedno peljali še eno rdečo nit, in sicer bomo pokazali na podobnosti med »metalingvistiko« oz. »marksistično filozofijo jezika« Mihaila Bahtina ter Foucaultovo teorijo. Ob tem je treba omeniti še kontekst t.i. novega historizma, metodološkega gibanja, ki se je razvilo v Združenih državah konec sedemdesetih predvsem v literarni vedi, vrh pa doseglo konec osemdesetih in v devetdesetih. Za nas je pomembno, da kljub temu, da gre za izredno heterogeno teoretično vrenje, ključno mesto zavzema predvsem Foucaultov opus, pa tudi, čeprav manj eksplicitno, teorije Mihaila Bahtina.

Specifičnost metode (prostor in čas)

Kaj je tisto, kar je drugačnega pri metodi, ki jo konstruiramo? Začnimo kar *in medias res*! Foucault je v nekem intervjuju povedal tole:

Dvojna investiranost prostora, politično-tehnološka in znanstveno praktična, je filozofijo zreducirala na polje problematike časa. Tisto, o čemer mora po Kantu razmišljati filozof, je čas. Hegel, Bergson, Heidegger. S tem sovpade korelativno razvrednotenje prostora, ki se vpiše na stran razuma analitičnega, mrtvega, fiksiranega, inertnega. /.../, ko sem razpravljal o problemih prostora, /so/ rekli, da je reakcionarno toliko govoriti o prostoru in da sta čas in »projekt« tisto, kar je v življenju in napredku bistveno.[\[2\]](#)

Čas je dominantna tema filozofije, prostor zgolj njen nedejavni privesek. Foucault se v svojem nasprotovanju prevladujočim

prepričanjem navezuje predvsem na pomembnost prostora (in arhitekture) v primeru Benthamovega Panopticona, kjer prostor ni zgolj matematičen model, ki ga skozi čas zapolnjujejo različne duhovnozgodovinske emanacije, ampak že sam po sebi diferencira realnost. Npr.:

[...] hiša je bila do 18. stoletja neizdiferenciran prostor [...] Seveda so bile sobe: ljudje so v njih spali, jedli, sprejemali obiske, vendar je bilo popolnoma vseeno, v kateri sobi so to počeli; nato pa je nenadoma prostor postal specifičen in funkcionalen. [...] Delavska družina mora biti fiksirana: s tem, da ji dodelimo življenjski prostor, ki ga sestavlja dnevni prostor, ki služi kot kuhinja in jedilnica, soba za starše, ki je prostor prokreacije, in otroška soba, ki ji hkrati pripišemo tudi formo družinske morale.^[3]

Foucaulta zanimajo odnosi oblasti, ki so imanentni prostorom, in poziva k »historično-politični« problematizaciji problema prostora, za nas pa je zanimivo predvsem, da prostor že sam po sebi vsebuje pomenske naboje in učinkuje kot ideološka (v Bahtinovem pomenu besede, torej diskurzivna) drža v svetu. Dodatna omemba »širokosrčne« obogatitve hiše z razdelitvijo na deške in dekliške sobe je seveda ironična, saj gre pri tem predvsem za subjektivizacijo (podjarmljanje, določanje) individuov v dečke in deklice znotraj konteksta t.i. »*cités ouvrières*« (delavske četrti sredi 19. stol.).

Prostor nosi diskurzivni naboj, za povezavo z Bahtinovimi teorijami pa je še bolj pomembna povezava prostora z ideološkim nabojem na literarnem primeru npr. gradu v t.i. gotskem romanu.^[4] *Kronotop* - grad v grozljivem romanu - je diskurzivna enota prostora in časa ter ideologije, s tem pa se Foucaultovo poudarjanje pomena prostora, na račun časa, približa Bahtinovi problematiki kronotopa (ki najbrž predstavlja skrajni domet njegove misli). Izraz Bahtin uporablja v dveh pomenih: v nevtralnem pomenu je kronotop isto kot *govorni žanr*, torej osnovna generična enota njegove teorije, skupina podobnih *izjav*. Potemtakem lahko tudi sklenemo, da je posamezen konkreten kronotop pravzaprav izjava, ki presega lingvističnost kot svoje formalno (oz. nebistveno) določilo. Za nas je na tem mestu pomembnejša druga raba besede kronotop, in sicer v obliki lastnosti *kronotopičnost*, ki predstavlja posebno vrednoto, zgoščevanje časa v prostoru. V osrednji razpravi o tej temi *Oblike časa in kronotopa v romanu* Bahtin omenja kronotop med drugim kot usnovitev časa, pomembno mesto pa zavzema kronotopičnost npr. tudi v monografiji o Dostojevskem (predvsem v predelani različici)

Problemi poetike Dostojevskega, kjer sta osrednja kronotopa, ki sta »zelo kronotopična«, karnevalski trg in prag. V obeh primerih je tisto, na kar meri Bahtin, sobivanje raznih glasov (lahko bi rekli diskurzov) v enem trenutku in zato pravzaprav zunaj časa.

Bahtin potemtakem eliminira čas, ki ga v teleološki linearnosti, izničuje se v svoji monološki končnosti, ne zanima. Pomembni so sinhroni odnosi med glasovi kot govornimi žanri oz. ideologijami (torej skupinami podobnih izjav). Vrnimo se nazaj k Foucaultu, ki predlaga nekaj podobnega v horizontu arheološke metode. V knjigi *Arheologija vednosti* metoda z istim imenom »zamrzne zgodovino«. S kronološkega vidika jo zanimata zgolj točki začetka, ko se t.i. diskurzivna formacija pojavi, in konca, ko izgine. Čas obstaja zgolj v prelomih, v zaporedju večnosti, to pa seveda nasprotuje tradicionalni homogeni linearnosti zgodovine.[\[5\]](#) Arheološki opis je razvit na ravni splošne zgodovine, kar pomeni, da diskurz ni neodvisen in idealen, zaprt v homogeno in absolutno zgodovino, ampak se arheološki opis razvija na ravni, »kjer zgodovina lahko daje prostor določenim tipom diskurza, ki imajo vsak svoj tip zgodovinskosti in ki so v odnosu s celo vrsto različnih zgodovinskosti«. [\[6\]](#)

Foucaultovski arheološki pristop k zgodovinskim danostim konstruira drugačen tip zgodovinskosti kot npr. linearna sukcesivnost jezika ali toka zavesti; diskurz (z vidika arheologije) ima drug model historičnosti. Zanj je pomembno predvsem dvoje. Prvič (IV/5/I[\[7\]](#)): navidezna sinhronija diskurzivnih formacij je pravzaprav začasni odlog temporalnih zaporednosti, da bi se pokazali odnosi, ki določajo temporalnost same diskurzivne formacije, to pa se kaže npr. v primeru, ko je nekaj arheološko prej, vendar pa ni prej tudi z vidika kronologije. S tem arheologija (a) sprošča »raven 'dogodkovnega' angažmaja«, to pomeni, da osvobaja posamezne singularne dogodke iz uničujoče linearnosti. Po drugi strani (b) so pravila formacije diskurzivne prakse različno splošna, bodisi so v sinhronem hierarhičnem razmerju, bodisi implicirajo tudi »časovni vektor«. S tega vidika arheologija kartografsko opisuje temporalne vektorje izpeljave. Drugič (IV/5/II): cilj, ki ga želi Foucault doseči s pomočjo arheologije je diferencirati razlike in zato zavrača homogeni pojem »spmembe« in se zavzema za več tipov »transformacij«, ki se kažejo na več ravneh dogodkov.

Precej smo že zašli v teorijo arheologije vednosti, vendar pa se je nujno vrniti k Bahtinu, če hočemo vzdrževati vzporednice. Res je, da Bahtin velja za nesistematičnega avtorja (kar je na ravni terminološke in nasploh akademske strogosti večji del precej očitno), toda to ne velja tudi za osrednje linije, ki povezujejo celoto opusa vsem odklonom navkljub. Kakorkoli že, pri njem ni najti tako zelo obsežnih sistematičnih shem, kot jo je Foucault razvil v *Arheologiji vednosti*, vendar je vseeno mogoče pokazati, kje se pri Bahtinu kaže tovrstni pogled na zgodovinsko analizo, pričakovali bi namreč, da bi podobna izhodišča pripeljala do podobnih zaključkov.

S tega vidika je pomembna Bahtinova pripomba iz razprave *Ep in roman*, [8] da ga ne zanimajo literarnozgodovinska gibanja in smeri, temveč vidi kot protagoniste literarne zgodovine literarne zvrsti. S tem postavlja v jedro literature kot procesa odnose med žanri - po eni strani gre seveda za literarne zvrsti, kot so ep, tragedija, roman, vendar je njihovo dojetanje ujeto v metalingvistični kontekst teorije govornih žanrov, ki so nekaj podobnega kot Foucaultove diskurzivne formacije. Da Bahtina res zanimajo prelomi in podobnosti na t.i. arheološki ravni je videti npr. iz zanimanja za tradicijo karnevalskosti, ki je ne omejuje na zunanje podobnosti ali skupne ideje, ki bi povezovale pojave med sabo, ampak išče tisto, kar bi Foucault imenoval npr. »arheološki izomorfizmi« [9] med različnimi diskurzivnimi formacijami. Npr. omenimo, da so po Bahtinu v pozni antiki romanesknemu bližje resno-smešni žanri, kot pa antični roman. Ali primer, ko se karnevalska tradicija ohranja znotraj literature, manj pa npr. v cirkusu, ki je po zunanjih podobnostih precej bližje samemu karnevalu - Foucault bi to imenoval »arheološki zamik« (ista sturktura, vendar z arheološkega vidika različna elementa, z Bahtinovim izrazjem bi lahko rekli, da pripadata karneval in cirkus različnim družbeno-zgodovinskim glasovom). [10]

Tako Bahtinova kot Foucaultova metoda pristopata k zgodovinskim danostim zunaj poenotujoče logike zgodovinskega razvoja. V ospredju ostaja specifičnost posameznih diskurzivnih praks (Foucault) ali glasov, jezikov (Bahtin). Oba avtorja vztrajno zavračata tisto, kar bi Bahtin imenoval monološkost ali Foucault princip kontinuitete, ki briše specifičnosti na površini pojavov. Da se nam poanta ne razblini povzemimo osrednjo misel. Pokazali

smo, da oba avtorja poudarjata pomen prostora za sodobno filozofijo na račun časa – Foucault povsem eksplicitno –, to pa nas vrača k možnostim te metode, ki so drugačne od npr. dekonstrukcijskih, za katere se zdi, da z osredotočanjem na problematiko časa sicer pridejo do prelomov in bolj ali manj pristne časovnosti, vendar jim to orodje ne omogoča izdiferenciranega pogleda v samo razpoko v času. Bahtinova in Foucaultova teorija to omogočata.

Če na tem mestu premislimo pojem *historiziranje*, ki ga literarnoznanstvene razprave ameriških novih historistov pogosto uporabljajo in se kaže predvsem kot problem, mu lahko na tem mestu podelimo konkretnejšo vsebino. Z njim lahko označimo tisto, kar Bahtin imenuje kronotopičnost kot posebno vrednoto. Gre za razpostavitev kompleksov časovnih, prostorskih in semiotičnih odnosov »kot da« v prostoru, ob tem pa se pokaže specifičnost singularnih dogodkov, ki stopajo v odnose drug do drugega, tako znotraj istega kronološkega trenutka kot skozi vsakič specifične transformacije na časovni premici. Čas ni več neustavljivo drsenje proti vnaprej zagotovljenemu cilju (ali vsaj v jasni smeri), ampak razpade na polje prepletajočih se časovnosti, ki se gibljejo kvazi-naprej, zgolj kolikor stopajo v odnose z drugimi serijami. Namesto premice smo dobili neskončno mrežo serij opisljivih edinstvenih elementov, namesto pristne razpoke v času karnevalski trg.

Naj še enkrat opozorimo, da pri kronotopičnosti v tem pomenu besede pravzaprav ni pomemben vidik časa sam po sebi kot sestavina trojnega odnosa čas-prostor-smisel. Nevtralni pojem kronotopa je nekaj precej drugačnega ter v svoji nevtralnosti oniprezentnega. Pri kronotopičnosti karnevalskega trga, ki naj omogoči konkretno vsebino pojma historiziranje, je najpomembnejše dialoško soočanje in prelamljanje množice družbeno-zgodovinsko specifičnih pogledov na svet. Historizirajoči pogled je usmerjen na govorno raznoličje, ki nas obdaja in obenem soustvarja.

Foucaultova arheologija in Bahtinova teorija dialoški

Na kratko bomo osvetlili podobnosti med Bahtinovo teorijo dialoški in filozofijo Michela Foucaulta. Naravnost

presenetljiva je podobnost med zavračanjem interpretacije in formalizacije v arheologiji in Bahtinovim zavračanjem t.i. »individualističnega subjektivizma« in »abstraktnega objektivizma« npr. v knjigi *Marksizem in filozofija jezika*. Na eni strani je zavračanje psihologizma ekspresije [\[11\]](#) (Diltheyeva hermenevtika), na drugi de Saussurjevega strukturalizma s homogeno strukturo, ki lahko raziskuje zgolj mrtve jezikovne sisteme, *langue*. V skladu s tem sta tako Foucaultovo kot Bahtinovo srdito zavračanje strukturalnih (lingvističnih, logičnih) pristopov skozi ves opus. Obenem je treba upoštevati, da oba avtorja kljub odklanjanju strukturalističnih pristopov, obravnavata predvsem odnose med elementi, vendar zunaj meja enovite logične strukture - oba iščeta opisljive družbeno-zgodovinske glasove, jezike ali ideologije (Bahtin) ali *pozitivitete*, potopljene v celoto diskurzivnega in nediskurzivnega polja (Foucault).

Na drugi strani je odnos do marksizma. Oba avtorja posebej poudarjata interakcijo med institucijami in diskurzivnim, vendar seveda zunaj homogene linearnosti baza - nadstavba ter homogene zgodovine razrednega boja. Tudi pri Bahtinu ni mogoče govoriti o zunajjezikovnem, ki bi enosmerno določalo področje ekspresij, ampak je realnost preplet družbenih jezikov, ideologij. Jezik je pogled na svet, svet v celoti, kot se daje človekovemu dožemanju. Izjava je pravzaprav dejanje v nikoli končanem velikem dialogu govorne komunikacije.

Zanimivo je, da oba avtorja nekateri raziskovalci razumejo znotraj materializma, [\[12\]](#) kar sicer velja, vendar so posebej pomembne posebnosti tega problema. Bahtinova misel je materialistično monistična, [\[13\]](#) to pomeni, da je edina substanca materialnost diskurzivnega. V delu *Marksizem in filozofija jezika*, ki je odkrito marksistično, je pogosto upoštevano bivajoče, ki je pred ideološkim, vendar se zaradi radikalnosti razumevanja ideološkega-znakovnega ta plast precej skrči. »Jezik, beseda, to je skoraj vse v človekovem življenju.« [\[14\]](#) V ospredje stopa ideološko. Znak je materialen - posamezna materialna stvar -, vendar nosi tudi pomen (s tem znak presega svojo posamičnost), ki pa je zlit s samim materialom. Zunaj materialnega nosilca ni pomena. Ni nekaj psihološkega niti nekaj idealnega. Imamo troje: znak, stvar in pomen (značenje). Pomen je funkcija znaka, odnos med stvarnostjo znaka in reprezentirano stvarnostjo. [\[15\]](#) Ob tem je

pomembno, da Bahtinova metoda raziskuje raven odnosov govornega raznoličja, lome med ideologijami.

Tudi ob Foucaultu je mogoče govoriti o materialni dimenziji izjave, problematičnost te materialnosti pa avtor zavije v formulacijo, da gre za »materialnost institucij«.

Izjava se ne more poistovetiti s fragmentom materije; vendar se njena identiteta spreminja s kompleksno vrsto materialnih institucij.[\[16\]](#)

V podobno smer nakazuje predavanje *Red diskurza*:

Če diskurze obravnavamo najprej kot zbirke diskurzivnih dogodkov, kateri status je treba podeliti temu pojmu dogodka /.../? Seveda, dogodek ni ne substanca ne akcidenca, ne kvaliteta ne proces; dogodek ni iz reda teles. In vendar ni nematerialen; vedno učinkuje, je učinek na materialnem nivoju; ima svoje mesto in obstaja v relaciji, koeksistenci, razpršitvi, razdelitvi, kopičenju, selekciji materialnih elementov; ni ne dejanje ne lastnost telesa. Zgodi se učinek neke materialne razpršitve in v njej. Recimo, da bi se morala filozofija dogodka pomikati v na prvi pogled paradoksnih smeri nekega netelesnega materializma.[\[17\]](#)

V obeh primerih, Bahtina in Foucaulta, je o materializmu mogoče govoriti zgolj z vidika, lahko bi ga imenovali, diskurzivnega materializma – edina substanca je substanca materialnosti znakov, kolikor so izjave.

Oba avtorja povezuje tudi podoben antropološki pogled. Človekova zavest je za Bahtina v *Marksizmu in filozofiji jezika* notranji dialog, človekova identiteta je v specifičnosti individualnega prelamljanja ideologij, v polju katerih živi. Zavest je za Bahtina diskurz. Foucaultovo stališče se vidi npr. v citatu, ki zadeva meje raziskovanja arhiva, ko ne moremo analizirati lastnega:

V tem smislu diagnoza ne vzpostavlja dejstva naše identitete skozi igro določil. Ampak ugotavlja, da smo razlika, da je naš razum razlika diskurzov, naša zgodovina razlika časov, mi sami razlika mask.[\[18\]](#)

Smo serija v vozlišču številnih diskurzov in institucij. Človek kot zavest je entiteta iste vrste kot *dispozitiv*. Kot »stvar na sebi« je razblinjen v totalnosti arhiva kot površina razpršitve. Pri obeh avtorjih je potemtakem v ospredju zavračanje modela novoveškega subjekta, še posebej v psihologistični različici.

Tudi osnovni termini se pri obeh avtorjih večji del pokrivajo. Osnovni element Bahtinove metalingvistike je izjava (vyskazyvanie, angl. utterance), ki jo določa izmenjava govorcev – prim. predvsem

razpravo *Problem govornih žanrov*.^[19] Pri Foucaultu je izjava določena z delovanjem izjavne funkcije na štirih ravneh. Na prvi pogled precej različni sistematiki, si vseeno nista nepremostljivo tuji. Vpetost izjave med začetek in konec govorjenja enega govorca pri Bahtinu pomeni, da je definirana v odnosu do celote govorne komunikacije, vzpostavlja odnos do preteklih, sodobnih in prihodnjih predvidenih izjav. Po drugi strani jo dialoškost kot včlenjenost v dialog določa tudi navznoter, tako da znotraj izjave opazamo odnose med govornimi žanri kot skupinami izjav. S tem sicer nastaja problem za Bahtina, kako si misliti meje med t.i. primarnimi govornimi žanri znotraj sestavljenega, sekundarnega govornega žanra (npr. roman), v našem primeru pa ravno to dokazuje, da metalingvistična analiza ustreza arheološkemu opisu odnosov med diskurzivnimi enotami znotraj izjave in med njimi. Bahtinova izjava je poseg v celoto govorne komunikacije, kar vsebuje tudi celoten družbeno-zgodovinski kontekst. Ta poseg je heterogen, je namreč zgolj prelom enih izjav, ki si jih je posameznik prilastil, ob drugih, ki si jih je ravno tako prilastil. Dodajmo še, da niti za Foucaulta niti za Bahtina znakovnost sama po sebi ni zadosten temelj izjave, važno je njeno delovanje v izjavnem polju; seveda pa je obratno vsaka znakovnost mogoča zgolj skozi izjavno funkcijo.

Foucault in Bahtin v nasprotju z lacanovsko psihoanalizo omogočata raziskovanje enot manjših od individuuma. S tega vidika so zanimivi odgovori Foucaulta na ugovore Jacquesa-Allaina Millerja.

J.-A. M.: Končno, kdo so zate ti subjekti, ki si nasprotujejo?

M. F.: Tole je hipoteza, dejal pa bi: vsi vsem. [...] Vsi se bojujemo proti vsem. In vedno je v nas samih nekaj, kar se bojuje proti neki drugi stvari v nas samih.

J.-A. M.: [...] toda navsezadnje so individui tisti prvi in zadnji element?

M. F.: Da, individui in celo manj kot individui.

J.-A. M.: Manj kot individui?

M. F.: Zakaj pa ne?^[20]

Važno je dvoje: da Foucault vztraja, da je subjekt pozicija, ki je pripisana stališču naknadno in ni njegov izvor, to pa omogoča

govorjenje o enoti, ki je manj kot individuum. Tisto, kar je manj od individua, torej enega človeka, so – če si sposodimo Bahtinovo podobno situacijo – prepletajoči se diskurzi (ideologije), ki gradijo njegovo zavest kot notranji dialog. Gre za večglasje, ki posega v heteronomno zavest individua in jo plasti.[\[21\]](#) Zvest je množica lomov diskurzov drugega ob drugem. Pri Bahtinu se večjezičje znotraj ene izjave razkriva predvsem v problematiki polifoničnega romana, podobno stanje pa najdemo tudi pri Foucaultu, ko lahko eno umetniško delo (oeuvre) obvladuje ena ali več pozitivitet.[\[22\]](#) Meje med pozitivitetami v tem primeru sovpadajo s problematiko notranjih mej med govornimi žanri znotraj ene (sestavljene) izjave pri Bahtinu.

Omenimo temo karnevala, ki je za Bahtina osrednjega pomena, posebej poudarjena pa je tudi npr. v Foucaultovi knjigi *Nadzorovanje in kaznovanje*.

Bahtinovemu dialogu delno ustreza pri Foucaultu boj, vojaška strateška konfrontacija. O tej razliki bomo še natančneje govorili, vendar pa je ni mogoče določiti na terminološki ravni. Bahtinov dialog je prostor srditih bojev in konfrontacij.

Foucaultovemu diskurzu oz. natančneje, pozitivitetam, ustrezajo Bahtinovi glasovi, jeziki, ideologije in, najbolj teoretično dodelan koncept, govorni žanri, torej skupine izjav. Celota vseh izjav je pri Bahtinu govorna komunikacija, v obliki dialoga, pri Foucaultu arhiv. Celo terminološka prehoda čez (teoretično manj pomembno) prelomnico med diskurzivnim in (kvazi)nediskurzivnim sta oba avtorja zaznamovala s spremembo izrazja – Bahtin za to uporablja izraz kronotop, za ne samo diskurzivni govorni žanr, Foucault pa dispozitiv, ki je heterogena enota diskurzov in institucij.

Vendar je najpomembnejša podobnost, tista, ki je bila povod te primerjave – in naše razprave nasploh –, dejstvo, da teoriji obeh avtorjev omogočata opis polja diskurzivnih odnosov, ne da bi ga reducirali na homogeno sistematično sistema *langue* ali ustvarjalnega subjekta. Foucault in Bahtin sta izjemna avtorja zato, ker prestopata omejitve, ki jih postavlja dekonstrukcija, in odpirata področje večjezičja, kjer je mogoče opisati nešteto specifičnih in edinstvenih diskurzivnih formacij. Ta dva

filozofska aspekta z vztrajanjem na ravni površine, zunanosti diskurza odpirata pogled na specifičnost posameznih diskurzivnih praks, ki so bile do sedaj neopazne. Tam, kjer dekonstrukcija vidi dve izključujoči se možnosti, ki sta skozi nasprotje zvedljivi druga na drugo, se z, lahko bi rekli, *novohistorističnega* vidika odpira množica nereduktibilnih diskurzivnih praks, bogastvo bivanja, ki trdovratno zavrača totalno formalizacijo, kljub temu, da ga ne moremo več razumeti zunaj horizonta znakovnega. Pravzaprav je mogoče reči, da pri obeh avtorjih sama sistematičnost teorije, predvsem z vidika taksonomije, ki je pri Foucaultu precej bolj dodelana, po pomembnosti ne dosega povsem novih spoznavnih horizontov.

Obe metodologiji, Bahtinova in Foucaultova, sta seveda univerzalni. Pri Bahtinu je to vidno npr. pri aplikaciji dialoškega pristopa na problematiko historične gramatike (v *Marksizmu in filozofiji jezika, Tretji del*). Prav tako je to očitno iz Bahtinovega zadnjega spisa *K metodologiji humanističnih ved*, [23], kjer je razvita celovita hermenevtika. Razumevanje je pravzaprav integracija razumljenega v kontekste razumevajočega, ki se odpira v prihodnost. Tema integracije v lastni kontekst bi lahko predstavljala tudi eno od legitimnih razumevanj Foucaultove problematike odnosa med kritičnim in deskriptivnim momentom arheologije, spomnimo se namreč, kako razprava *Nadzorovanje in kaznovanje* v sklepu preseže zgolj spoznavno raven in prestopi mejo političnega novačenja. Tak pristop, kakršnega opisujemo, je onkraj znanstvene objektivnosti zaprtega sistema resnice. Resnica je samo še strateško orožje na karnevalskem trgu zgodovine.

Razlike - Bahtin in mistika

Še pomembneje kot pokazati podobnosti je razgrniti razhajanja med Bahtinovo in Foucaultovo mislijo. V zborniku *The New Historicism* Harolda Arama Veeserja, ki je zbirka razprav o novem historizmu, najnovejšem metodološkem gibanju v sodobni humanistiki, najdemo zanimivo razpravo Johna D. Schaefferja *The Use and Misuse of Giambattista Vico: Rhetoric, Orality and Theories of Discourse*, [24] ki ugotavlja, da so v nasprotju z religioznimi komponentami npr. Vicovih razprav Foucaultove (razsvetljlensko) omejene na posvetno razsežnost diskurza. Foucault ne upošteva religioznega tipa odnosov.

Foucaultov opus je zares prežet z razsvetljenskim duhom svobode, kot avtor sam natančno formulira v spisu *Kaj je razsvetljenstvo?* – ta okoliščina ima pomembne posledice. Izjava je zanj *dogodek* (v nasprotju z Bahtinovim *dejanjem*). Foucaulta zanimajo odnosi med dogodki, zanje pa mu služi model vojne, bojov, strategij (v nasprotju z Bahtinovim dialogom).[\[25\]](#) Kakšna gonila obstajajo za boji v polju oblasti-vednosti, naj nas po Foucaultu ne zanima. Seveda pa zaradi te nedorečenosti izvira, subjekta ali temelja vseh regularnih diferenciacij nastaja problem. Celote arhiva ni mogoče opisati predvsem z vidika metodološke koherence, torej, predvsem se je *ne sme* opisati v celoti, kajti v nasprotnem primeru, če bi bil arheološki opis neomejen, bi se vrnili na strukturalno raven zgodovine idej, kot pravi Foucault sam.[\[26\]](#) Seveda je očitno, da arhiva v celoti ni mogoče opisati, lahko bi rekli, da prepoved celovitosti tokrat predvsem prenaša poudarek iz zgornjih predelov razsvetljenske znanstvene piramide (univerzalni zakoni) na spodnje (raznolikost pojavov), vendar se zdi tako preprosto prepovedovanje precej samovoljno ravnanje in, kot bomo videli, je v skladu s Foucaultovo ludistično držo. Seveda nočemo zanikati pomena obrata kritike negativnosti v pozitivno kritičnost,[\[27\]](#) ki specificira posameznost dogodkov, vendar se zdi, da je v ozadju celote igrivost svobode, ki jo je težko misliti zunaj običajnega modela subjekta in strukture.

Bahtinova misel je v nasprotju s Foucaultovo personalistična, izjava je dejanje (in ne postavljeni dogodek), individualni poseg v realnost govorne komunikacije, vendar to ne pomeni vrnitve k subjektu, ampak Bahtin izhaja iz fenomenološke analize odnosa jaz in drugi; prim. *Avtor in junak v estetski dejavnosti*.[\[28\]](#) Bahtin opiše dva, drugega na drugega nezvedljiva načina eksistence. Med njima je odnos t.i. »zunajbivanja« (vnenahodimost). Poglejmo si samo en primer: »jaz« ne morem dojeti svoje zunanje podobe, to seveda ne pomeni, da si ne morem misliti samega sebe kot dela množice ljudi zunanjega sveta, ampak da se ne morem doživeti v svoji zunanji podobi, ne morem pristopiti k sebi s »čustvenovoljno reakcijo«, ne morem se opredeliti npr. do svoje lepote in grdote. Vse moje čustvene reakcije nase so privzete iz tujih reakcij name. Ta fenomenološka analiza dveh eksistencialnih modusov – seveda opravljena z več vidikov – je pravzaprav podlaga heteronomne človeške zavesti kot vrste ponotranjenih tujih izjav, ideologij, pa tudi teoretični temelj koncepta dialoškosti, v

njegovem jedru namreč leži zunajbivanje kot odnos. Poglejmo zanimiv navedek:

Stvar, ki je oropana lastne neodtujljive in neuporabne notranjosti, je lahko samo predmet praktičnega zanimanja. Druga skrajnost – misel o Bogu v navzočnosti Boga, *dialog*,[\[29\]](#) prošnja, molitev. Nujnost svobodnega samorazkritja osebnosti. Tu je notranje jedro, ki ga ne smemo pogoltniti, izrabiti, tu je vedno navzoča distanca, v razmerju do tega jedra je mogoča samo popolna nesebičnost; ko se osebnost razkriva drugemu vedno ostaja tudi sama zase. [\[30\]](#)

Na tem mestu najdemo povezavo med dialogom, ki implicira dve zavesti, radikalno nezliti, in mističnim mišljenjem transcendence. Njun odnos teži k dopuščanju drugega kot absolutnega drugega. Dialog je utemeljen v jazovem zunajbivanju glede na drugega, ki sega tako v etično kot spoznavno dimenzijo. Bahtinova misel je skozi radikalizacijo odnosa do drugega blizu mistični tradiciji, ki jo lepo ilustrira odlomek iz *Dialoga o skritem Bogu* Nikolaja Kuzanskega. V jedru njegovega mišljenja je odpiranje presežnemu, Nedoumljivemu, ki:

[...] ni imenovan, ni neimenovan, ni imenovan in neimenovan, saj vse, kar lahko disjunktivno ali kopulativno, skladno ali protislovno izrečemo o Njem, Zanj zaradi vzvišenosti Njegove neskončnosti ni primerno.[\[31\]](#)

Gre za poskuse mišljenjskega doseganja transcendentnega, ki seveda ni dosegljivo logičnemu mišljenju, ampak se odstira skozi igro, podobe, simbole, v Bahtinovem primeru pa seveda skozi dialog. Dialoškost je pri Bahtinu hermenevtična drža, zaostrena do meja religioznosti. (Prim.Vaupotič *The Philosophy of Mikhail Bakhtin: Dialogism and mystical thought.*)

Odnos Foucaulta do hermenevtike je problematičen, še posebej ker jo eksplicitno zavrača – s tem cilja predvsem na diltheyevski tip. Vendar pa omejenost arheološke analize, ki odpira, kot smo pokazali, prostorsko razvitje problematike (ta se je v horizontu tradicionalne zgodovine stisnila v premico) začenja z naključno hipotezo o interdiskurzivni konstelaciji, nato pa se skozi hermenevtični krog preverjanj in revizij izhodišča približamo večji gotovosti. Hermenevtična drža je vidna v odpiranju možnih razumevanj in njihovem sistematičnem preverjanju. Michel Foucault nekje omenja svojega neposrednega predhodnika na Collège de France Jeana Hyppolita:

Iz [heglovske] filozofije, ki pa je ni pojmoval kot totalnost, ki se navsezadnje lahko misli in zaobjame v gibanju pojma, je J. Hyppolite naredil nalogo /.../ ki vedno začenja znova in je zapisana obliki in paradoksu

ponavljanja: filozofija kot nedosegljivo mišljenje totalnosti /.../.[\[32\]](#)

Pri Foucaultu torej lahko, z upoštevanjem Hyppolitovega projekta, govorimo o razpiranju metafizične strukture skozi odrekanje totalnosti, vendar pa se zdi ustreznejša Bahtinova rešitev, ki izrecno tematizira temeljni odnos raziskovalca do presežne realnosti diskurza, ki jo nato opisuje. Te realnosti ne moremo konstruirati skozi rahljanje in razdiranje heglovske metafizične strukture, kajti tam je vse že vnaprej ujeto v pojmu. V primeru Bahtinovega, pa tudi Foucaultovega odpiranja neregularnosti izkustva, se zdi relevantnejši odnos do presežnega po vzoru mistike, vendar pa je presežno seveda dosegljivo predvsem skozi špranje v homogenih zaplatah pozitivitet.

Razliko med Bahtinovo teorijo in Foucaultovo potemtakem lahko strnemo v religiozno in etično zavezujočost dialoškega modela hermenevtike na eni strani in agresivno ludistično podobo nietzschejanskih bitk na drugi. Zanimiv je primer iz pogovora med Jacquesom-Allainom Millerjem in Foucaultom o problemu subjekta.

J.-A. M.: Znova iščeš vir, tokrat je krivec Tertulijan ...

M. F.: To počnem za hec.

J.-A. M.: Seveda, rekel boš: to je bolj kompleksno, obstaja več heterogenih ravni, gibanj navzgor in navzdol. To govorim resno, to iskanje točke začetka, ta bolezen govora, ali ti ...

M. F.: To govorim fiktivno, zaradi smeha, zgodbice.[\[33\]](#)

Na eni strani imamo Bahtina mistika, na drugi modernega šaljivca Foucaulta, ki blasfemično združuje filozofijo z vulgarnostjo anarhističnega boja za prevlado.

Zaključek

Novi historizem, ki v veliki meri temelji na teorijah Michela Foucaulta, pa tudi čeprav manj eksplicitno Mihaila Bahtina, se je rodil iz dvojne napetosti - krize dekonstrukcije in težnje po raziskovanju podatkov z vidika njihove zgodovinske singularnosti. Seveda pa tradicionalna zgodovina, ki so jo zavračali razni formalizmi in oblike strukturalizma, ne more kljubovati uvidom dekonstrukcijske metode, kar je seveda nujno, če želimo govoriti o

metodi naslednici dekonstrukcije. Za novi historizem je najpomembnejše odkritje aparata, ki razkriva specifična socialno-zgodovinsko singularna diskurzivna področja, s tem pa je presežena monološkost poenotujočega strukturalističnega pristopa, ki išče (bolj ali manj problematično) enovitost *langue* za površino diskurza. Novi historizem kot filozofski aspekt razpira specifičnost pojavov, vendar zgolj kolikor gre za arheološke teritorije, udejanjene družbene diskurze, ki so vedno omejeni. Ta omejitev ni toliko teoretični pogoj, kot eksistenčni modus človeka kot bitja, ki se odpira tistemu zunaj sebe, pa naj bo to tekst, svet, drugi ljudje ali kar koli. Novi historizem razkriva realnost pojavov, kot se dajejo našemu odpiranju zanje, kolikor komuniciramo z njimi. Na nov način je mogoče teoretično okrepljeno zanimanje za posamezne dogodke (Foucault) ali dejanja (Bahtin).

Rdeča nit našega besedila bi lahko bil izraz historiziranje, ki velja za nekakšen slogan ameriških novih historistov. Kot danes večina terminov je tudi ta skoraj neverjetno neroden, seveda že zato, ker je poziv: »Vedno historiziraj!« izrekel znotraj marksističnega horizonta Fredrick Jameson. Zahteva po poenotenju in totalizaciji ni nikjer tako izrazita kot v znanosti z matematiko na njenem vrhu. Historiziranje je nasprotni postopek. Vsaka raba izjave aktivira celoto diskurzivne formacije in arhiva nasploh, spremeni celotno realnost. Novi historizem teži za tem, da bi te premike opazil. Bahtin npr. historizira Rabelaisov odnos do ženske: skozi protislovnost Rabelaisove naklonjenosti do žensk ter njegovega zagovarjanja t.i. galske tradicije, kjer so ženske posebljena nizkotnost, Bahtin pokaže diskurzivne prelome, ki ji botrujejo; upoštevanje ljudske karnevalske kulture razreši navidezen paradoks, ki pa obenem pokaže, kako svet ni takoj razumljiv. Historiziranje pomeni previdnost in odgovornost pri razumevanju in delovanju. Historiziranje je vrednota, ki jo dosegamo progresivno, vendar pa to ne pomeni pragmatičnega kopičenja ugotovitev, ampak odkrivanje prelomov v homogenostih. Pomeni pa tudi metodološko odkritje singularnega, kajti v nasprotnem primeru bi zgolj dekonstruirali izpeljane regularnosti.

Literatura

Bahtin, Mihail M.: **Estetika in humanistične vede**. Umetnost in odgovornost; Avtor in junak v estetski dejavnosti; Problem

govornih žanrov; Problem teksta v jezikoslovju, filologiji in drugih humanističnih vedah; Odgovor na vprašanje uredništva [revije] *Novyj mir*; K metodologiji humanističnih ved. Prev. Helena Biffio ... et al. Strokovni pogled, komentarji in opombe Aleksander Skaza. Spremna beseda Miha Javornik, Aleksander Skaza. Ljubljana: SH - Zavod za založniško dejavnost, 1999. (Studia Humanitatis.)

___ (Vološinov, V. N.): **Maršizam i filozofija jezika**. Preveo [in spremna beseda] s ruskog: Radovan Matijašević. Beograd: Nolit, 1980. (Biblioteka Sazvežđa 69.)

___: **Problemi poetike Dostojevskog**. Prev. Milica Nikolić. [Spr. tekst Nikola Milošević.] Beograd: Nolit, 1967. (Biblioteka Sazvežđa 17.)

___: **Stvaralaštvo Fransa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse**. Prev. Ivan Šop i Tihomir Vučković. Beograd: Nolit, 1973. (Književnost i civilizacija.)

___: **Teorija romana: Izbrane razprave**. Ep in roman; Beseda v romanu; Iz predzgodovine romaneskne besede; Oblike časa in kronotopa v romanu; Rabelais in Gogolj. Prev. Drago Bajt. Izbor in spremna beseda Aleksander Skaza. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982. (Zbirka Marksistična teorija kulture in umetnosti.)

Connor, Steven: **Charles Dickens: Težka vremena**. V: Republika, 42 (1986), 7-8 (srpanj - kolovoz), str. 810-21. Prev. Miroslav Beker.

Derrida, Jacques: **Struktura znak in igra v diskurzu humanističnih znanosti**. V: Literatura 24-25 (vol. 6, 1993, letnik V), str. 63-80. Prev. Vid Snoj.

Dolar, Darko: **Dialoškost in hermenevtika: Gadamer, Jauß, Bahtin**. V: Primerjalna književnost, 19 (1996), 2, 49-58. Ali v nemškem jeziku: Javornik ... et al. (ur.): Bahtin in humanistične vede: Zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija v Ljubljani, 19. - 21. oktobra 1995, str. 161-72.

Emerson, Caryl: **Bakhtin, Mikhail Mikhailovich**. V: Makaryk.

Foucault, Michel: **The Archaeology of Knowledge**. (Arheologija vednosti.) Prev. A. M. Sheridan Smith. Great Britain: Tavistock, 1972; ponatis London: Routledge, ¹1989. (World of Man, A Library

of Theory and Research in the Human Sciences.) Izvirnik:
L'Archéologie du savoir. Gallimard, ¹1969. (Bibliothèque des
sciences humaines.)

___: **Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora.** Prev. Braco
Rotar, spr. bes. Rastko Močnik. Ljubljana: Delavska enotnost,
1984. (Zbirka Družboslovje.)

___ (Fuko, Mišel): **Predavanja: kratak sadržaj: 1970-1982.** Prev.
Frida Filipović. Novi Sad: Bratstvo - Jedinstvo, 1990. (Biblioteka
Svetovi.)

___: **Vednost - oblast - subjekt.** Izbral, uredil in napisal uvod
Mladen Dolar. Prevedli Boris Čibej ... et al. Ljubljana: Krt, 1991.
(Knjižna zbirka Krt; 58.)

Javornik, Miha ... et al. (ur.): **Bahtin in humanistične vede:
Zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija v Ljubljani, 19. - 21.
oktobra 1995** / Bakhtin and the Humanities: Proceedings of the
International Conference in Ljubljana, October 19-21, 1995.
Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.

Javornik, Miha: **Nesklenjenost Bahtinove misli kot njena odlika:
Kaj je sploh dialog?** V: Bahtin, Mihail M.: Estetika in
humanistične vede, str. 383-98.

Juvan, Marko: **Parodija in Bahtin.** V: Primerjalna književnost, 19
(1996), 2, 1-28. Ali v angleškem jeziku: Javornik ... et al. (ur.):
Bahtin in humanistične vede: Zbornik prispevkov z mednarodnega
simpozija v Ljubljani, 19. - 21. oktobra 1995, str. 193-212.

Kos, Janko: **Anton Ocvirk in problem literarnozgodovinske metode.**
Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za
filološke in literarne vede / Academia scientiarum et artium
Slovenica, Classis II, Philologia et litterae. - Ljubljana : SAZU,
XII, (1989), str. 71-87.

___: **Uvod v metodologijo literarne vede.** V: Primerjalna
književnost, 11 (1988), št. 1, 1-17.

Kuzanski, Nikolaj: **Razgovor med kristjanom in poganom o skritem
Bogu.** V: Gorazd Kocijančič: Posredovanja: Uvod v krščansko
filozofijo ob besedilih Jerneja Lyonskega, Evgarija Pontskega,

Dionizija Areopagita, Janeza Hrizostoma, Maksima Spoznavalca, Janeza Skota Eriugena, Nikolaja Kuzanskega, Erazma Rotterdamskega, Franza Xavra von Baadra. Celje: Mohorjeva družba, 1996.

Makaryk, Irena Rima (ur.): **Encyclopedia of contemporary literary theory: Approaches, Scholars, Terms**. Toronto ...: University of Toronto Press, 1993.

Matijašević, Radovan: **Bahtinova teorija govora**. V.: Bahtin, Mihail (Vološinov, V. N.): Marksizam i filozofija jezika, str. IX-XL.

Milošević, Nikola: **Bahtinovo tumačenje Dostojevskog**. V: Bahtin, Mihail: Problemi poetike Dostojevskog, str. 9-49.

Pogačnik, Aleš (ur.): **Sodobna literarna teorija: zbornik**. Prevedli Uroš Grilc et al.; uredil in spremno študijo napisal Aleš Pogačnik. Ljubljana: Krtina, 1995. (Knjižna zbirka Temeljna dela.)

__, Aleksander: **Estetski humanizem Mihaila Bahtina: Spremna beseda**. V: Bahtin, Mihail M.: Estetika in humanistične vede, str. 355-82.

__: **Mihail Mihajlovič Bahtin: Oris življenja in dela**. V: Bahtin, Mihail: Teorija romana: Izbrane razprave, str. 384-424.

Škulj, Jola: **Dialogizem kot nefinalizirani koncept resnice: Literatura 20. stoletja in njena logika inkonkluzivnosti**. V: Primerjalna književnost, 19 (1996), 2, 37-49. Ali v angleškem jeziku: Javornik ... et al. (ur.): Bahtin in humanistične vede: Zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija v Ljubljani, 19. - 21. oktobra 1995, str. 139-50.

__: **Poststrukturalizem in Bahtinov pojem dialogizma**. V: Primerjalna književnost, 16 (1993), 1, 16-27.

Vaupotič, Aleš: **Hard Times Charlesa Dickensa in Mihail Bahtin**. Diploma iz primerjalne književnosti na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2000. URL: http://www.ff.uni-lj.si/www/diplomske_naloge/vaupotic_ales_b/default.htm

__: **Novi historizem, Michel Foucault in Mihail Bahtin**. Diploma iz literarne teorije na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2001. URL: http://www.geocities.com/kino_log/novihistorizem.htm

___: **Philosophy of Mikhail Bakhtin: The concept of dialogism and mystical thought.** V: *Logos*, 1. 2 (Fall 2001). URL: <http://www.kud-logos.si>

Veeseer, Harold Aram (ur.): **The New Historicism.** New York, London: Routledge, 1989.

___: **The New Historicism Reader.** New York, London: Routledge, 1994.

Verč, Ivan: **Izjava kot vprašanje kulturne evolucije.** V: *Primerjalna književnost*, 19 (1996), 2, 29–36. Ali v ruskem jeziku: Javornik ... et al. (ur.): *Bahtin in humanistične vede: Zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija v Ljubljani, 19. – 21. oktobra 1995*, str. 117–24.

Opombe

[1] Besedilo je del večje celote z naslovom [Novi historizem, Michel Foucault in Mihail Bahtin](#).

[2] Foucault: *Vednost – oblast – subjekt*, 44.

[3] Isto, 43.

[4] Isto, 47.

[5] Foucault: *Arheologija vednosti*, 166.

[6] Isto, 165.

[7] Foucaultova besedila so zelo strogo in gosto členjena, tako da bomo izmenoma navajali strani ali poglavja s podopoglavji in razdelki

[8] V: Bahtin: *Teorija romana*.

[9] Foucault: *Arheologija vednosti*, pogl. IV/4/2/(a), prim. tudi (b)-(e).

[10] Isto, (e).

[11] Prim. isto, 24.

[12] Npr. Rastko Močnik v Foucault: *Nadzorovanje in kaznovanje*.

[13] Prim. Bahtin: *Marksizem in filozofija jezika*, 45.

- [14] *Problem teksta v jezikoslovju, filologiji in drugih humanističnih vedah* v Bahtin: *Estetika in humanistične vede*, 308.
- [15] Bahtin: *Marksizem in filozofija jezika*, 30.
- [16] Foucault: *Arheologija vednosti*, 103.
- [17] Foucault: *Vednost – oblast – subjekt*, 19.
- [18] *Arheologija vednosti*, 131.
- [19] V: Bahtin: *Estetika in humanistične vede*.
- [20] Foucault: *Vednost – oblast – subjekt*, 86-7.
- [21] Prim. Bahtin: *Marksizem in filozofija jezika*.
- [22] Foucault: *Arheologija vednosti*, 139.
- [23] V: Bahtin: *Estetika in humanistične vede*.
- [24] V: *The New Historicism*, 89-101.
- [25] Foucault: *Predavanja*, letnik 1975/76.
- [26] Foucault: *Arheologija vednosti*, pogl. IV/4/1.
- [27] Prim. *Kaj je razsvetljenje?* v Foucault: *Vednost – oblast – subjekt*.
- [28] V Bahtin: *Estetika in humanistične vede*.
- [29] Podčrtal A. V.
- [30] Bahtin: *Estetika in humanistične vede*, 352-3.
- [31] Kuzanski, 28-9.
- [32] Foucault: *Vednost – oblast – subjekt*, 25.
- [33] Isto, 91.